

Розділ V. Теоретичні проблеми світового господарства

Тема 17. Система сучасного світового господарства. Міжнародні економічні відносини

*Ринки, як і парашути, спрацьовують лише тоді,
якщо вони відкриті.
(Хельмут Шмідт)*

*Капітали, як і знання, не мають батьківщини.
(Сергій Вітте)*

*Той, хто купує зайве,
вреши-решит продає необхідне.
(Бенджамін Франклін)*

1. Загальні риси світового господарства, об'єктивні основи його розвитку.
2. Міжнародна торгівля та її економічні основи.
3. Регулювання зовнішньої торгівлі. Платіжний баланс.
4. Міграція капіталів і робочої сили.
5. Проблема інтеграції України в світове господарство.

Література

1. Макконнелл К., Брю С. Экономикс . Т. 2. Гл. 39 (2,3).
2. Фишер С., Дорнбуш Р., Шмалензи Р. Экономика. М., 1993. Гл. 36, 37 (2,3).
3. Долан Э.Д., Линдсей Д.Е. Рынок: микроэкономическая модель. С-Пб., 1992. Гл. 20 (2, 3).
4. Тодаро М.П. Экономическое развитие: Учебник. – М., 1997. Гл. 15 (4).
5. Основи економічної теорії: політекономічний аспект. Підручник / За ред. Г.Н.Климка, В.П.Нестеренка. К., 1994. Розділ 34, 35 (1), 38 (5). К., 1997. Розділ 31 (1), 32 (3), 33 (5).
6. Гальчинський А.С., Єщенко П.С., Палкін Ю.І. Основи економічної теорії: Підручник. К., 1995. Тема 29 (1, 3).
7. Основи економічної теорії: Підручник: у 2 кн. Кн. 2: Підприємництво, маркетинг, менеджмент. Відтворення в національному та світовому господарстві / Ю.В.Ніколенко, М.М.Діденко, А.В.Шегда та ін. К., 1998. Гл. 13, 14 (1, 4, 5).
8. Общая экономическая теория (политэкономия): Учебник / Под общей ред. В.И. Видяпина, Г.П. Журавлёвой. М., 1995. Гл. 37, 38 (1, 2, 3), 39 (4).
9. Курс экономической теории. Учебное пособие / Под ред. М.Н.Чепурина, Е.А.Киселевой. Киров, 1995. Гл. 21(2), 22 §1, 2, 3 (3, 4), 6 (1).
10. Теоретическая экономика. Политэкономия: Учебник для вузов / Под ред. Г.П.Журавлевой и Н.Н.Миельчаковой. М., 1997. Гл. 25 (1, 2), 26 (3).
11. Майбурд Е.М. Введение в историю экономической мысли. От пророков до профессоров. – М., 1996. Гл. 16 (2).
12. Экономическая теория / Под ред. А.И.Добрынина, Л.С.Тарасевича: Учебник для вузов. – СПб, 1997. Гл. 26.1, 26.5 (1), 26.4 (4).

13. Економічна теорія: У 2-х кн. Кн. 1. Макроекономіка: Навч. посібник / За ред. З.Г.Ватаманюка та С.М.Панчишина. - К., 1997. Розділ 15 (1, 2, 3).
14. Баликоев В.З. Общая экономическая теория. Уч. пособие. Новосибирск, 1996. Гл. XXII (1, 3).
15. Экономика: Учебник / Под ред. А.С. Булатова. М., 1994. Гл. 25 (2), 27 (4), 28 (3), 29 (1). 2-е изд. М., 1997. Гл. 28, 29(2), 30 (4), 33 (3), 34 (1).
16. Пинзеник В.М. Коні не винні: Реформи чи їх імітація. – К., 1999. С. 93 – 98.
17. Чистілін Д. Еволюційний розвиток світової економіки та інтеграція України / Економіка України. 1999. № 1. С. 80 – 87.

Окремим важливим розділом політичної економії є світове господарство. Глобалізація економічного життя, зростаюче значення міжнародної економічної інтеграції є визначальними ознаками нашого часу, тож доречно присвятити означеній проблематиці окремий розділ. Одна з глав присвячена міжнародним валютним відносинам. Знайомство з тематикою стане в нагоді при вивченні курсу "Міжнародна економіка".

1. Загальні риси світового господарства, об'єктивні основи його розвитку

Світове господарство – це багаторівнева економіка, яка пов'язує окремі національні економіки в єдину систему завдяки міжнародному поділу праці.

В часи, коли змістом епохи здавався перехід від капіталізму до соціалізму, складовими світового господарства називали капіталістичне, соціалістичне господарство й країни третього світу. З переходом від марксистської політекономії до ідеологічно нейтрального есономіс світове господарство поділяється не за ідеологічним критерієм, а в залежності від ступеня втручання держави в економіку, рівня розвитку ринкової економіки.

1. Країни розвинутого ринкового господарства (близько 30, з них – 20 з найбільш високим рівнем розвитку).
2. Країни з частково ринковою економікою ("сурогатні" країни – країни ринкового господарства, що розвивається, але значне місце в цих країнах займають нетоварні відносини). Цих країн набагато більше (більше 130), тому їх можна об'єднати в окремі підгрупи (нові індустріальні країни, країни-нафтоекспортери тощо).
3. Країни, що переходять від командної до ринкової економіки (особливостям цього переходу присвячений останній розділ дисципліни).

Інші назви двох груп країн – "центр" і "периферія".

Світове господарство, що склалося, пройшло тривалу еволюцію. Початок його становлення пов'язаний з розвитком світової торгівлі (італійські портові міста, пізніше – приморські міста Голландії й Англії, заснування світового ринку). З 1857 р. відбувається синхронізація національних процесів відтворення (світові циклічні кризи). Вважається, що на межі XIX-XX століть формування світового господарства закінчилося (ознаки імперіалізму).

Виробництво до спеціалізації			Виробництво після спеціалізації		
Країни	Рис (тис.т)	Кава (тис.т)	Країни	Рис (тис.т)	Кава (тис.т)
Чунга-чанга	10	1	Чунга-чанга	20	0
Тумба-Юмба	1	2	Тумба-Юмба	0	4
Разом	11	3	Разом	20	4

Міжнародна торгівля не робить одні країни біднішими, інші – багатшими, навпаки, вона сприяє процвітанню всіх країн.

В умовах абсолютних переваг можлива користь від спеціалізації достатньо очевидна, але насправді ситуація може бути складніша. У країни можуть бути переваги в виробництві обох товарів. Цей випадок проаналізував Д.Рікардо і вивів принцип відносних (порівняльних) переваг (х барелей вина еквівалентні у ярдів сукна) (comparative advantages).

Країни	Виробництво сукна (у ярдів)	Виробництво вина (х барелей)
Англія	100 робітників протягом року	120 робітників протягом року
Португалія	90 робітників протягом року	80 робітників протягом року

Для Португалії буде вигідно вивозити вино в обмін на сукно. Торгуючи з Англією, Португалія може отримати стільки сукна за 1 рік роботи 80 робітників, скільки сама була здатна виробити за умов роботи 90 робітників за той самий час. Англія, спеціалізуючись на виробництві сукна, може придбати вино в обмін на зайнятість протягом року 100, а не 120 робітників.

Як член парламенту, Д.Рікардо переконував уряд Великої Британії відмовитися від традиційної політики протекціонізму. Лише в 1840 р. його країна стала першою, яка схвалила політику free trade. Наступні 70 років зробили її найбагатшою країною в світі.

А.Сміт і Д.Рікардо, пояснюючи світову торгівлю, стояли на позиціях трудової теорії вартості, робили наголос на національних розбіжностях в вартостях товарів. Наступна спроба пояснити міжнародний поділ праці – теорема Хекшера-Оліна – виходить з аналізу попиту-пропозиції на основні чинники виробництва. Країна вивозить товари, в створенні яких найбільша питома вага найдешевшого чинника виробництва, і ввозить товари, які створюються за участю найдефіцитніших і найдорожчих ресурсів.

В.Леонтьєв у 1947 р. намагався довести теорему Хекшера-Оліна на даних зовнішньої торгівлі США. Враховуючи найдорожчу робочу силу в США, цілком

логічно було б припустити, що США імпортують трудомістку продукцію, а експортують – капіталомістку. Але як з'ясувалося, все було навпаки. Цей парадокс ввійшов в науку під назвою “парадоксу Леонтєва”. Незважаючи на парадоксальність, цьому явищу є пояснення і воно не спростовує теореми. В.Леонтєв припустив, що рівень продуктивності праці американських робітників пов'язаний з їхньою високою кваліфікацією. Тому замість трьох ресурсів він вводить чотири – кваліфікована праця, некваліфікована, капітал, земля. В експорті США превалювали саме наукомісткі товари.

3. Регулювання зовнішньої торгівлі. Платіжний баланс

Хоча теорія доводить, що кожна країна отримує більший дохід, коли приймає участь в міжнародному поділі праці, вільна торгівля без державного регулювання лишається здебільшого мрією. Протекціонізм (protectionism) – політика регулювання зовнішньої торгівлі, спрямована на захист вітчизняної промисловості від конкуренції з боку імпорту. Окрім економічних чинників на зовнішню торгівлю можуть впливати й політичні.

Кожна держава певною мірою регулює, тож обмежує, свою зовнішню торгівлю. Основні інструменти протекціонізму (методи регулювання зовнішньої торгівлі):

- митні тарифи;
- квоти на імпорт;
- немитні бар'єри – адміністративні, неекономічні методи (ліцензування зовнішньої торгівлі);
- субсидування експорту (демпінг);
- державна монополія на зовнішню торгівлю.

Торгівельний баланс – баланс між експортом та імпортом товарів. Платіжний баланс (balance of payments) – співвідношення платежів за кордон і надходжень з-за кордону (платежі можуть не співпадати за часом з рухом самих товарів). Від'ємне сальдо торгівельного балансу сьогодні вже не рідкість і не вважається таким гріхом, як за часів меркантилістів. Але заборгованість країни рано чи пізно обертається продажем національної власності (ситуація з боргами Росії і передачею частини акцій українських підприємств).

Аргументи “за” протекціоністську політику:

- необхідність підтримки певного торгівельного і платіжного балансу;
- необхідність захисту галузей, що мають ключове значення для національної безпеки;
- найрозповсюджений привід для введення зовнішньоторговельних обмежень – відповідні заходи на аналогічні дії партнера.

Аргументи “проти”:

- за відсутності конкуренції споживачі змушені сплачувати більш високі ціни за менш якісну продукцію;
- введення обмежень може викликати відповідні заходи з боку країни-експортера.

Тож програють всі, окрім зайнятих в конкретній галузі, що захищається державою.

Проблема зняття обмежень в міжнародній торгівлі хвилює більшість держав. В 1947 р. 23 країни підписали Генеральну угоду з тарифів і торгівлі (ГАТТ). В 1994 р. ГАТТ була перетворена у Всесвітню торговельну організацію, яка сьогодні об'єднує вже більше 130 країн. Якщо ГАТТ була простою збіркою правил, багатосторінковою угодою і мала нечисленний секретаріат, то ВТО є постійною міжнародною організацією, яка діє на основі угод, що ратифіковані країнами-членами, та має свій секретаріат. Зараз ВТО контролює близько 90% світового товарообігу. Хоча 10%, що лишаються поза її контролем, здатні дестабілізувати зовнішню торгівлю.

4. Міграція капіталів і робочої сили

Формування світового ринку створило умови для мобільності ресурсів в світовому масштабі. Були створені світові ринки капіталів, робочої сили.

Вивіз капіталу відбувається в наслідок розбіжності норми прибутку і позичкового відсотку. З часом додаються й інші причини: організація сервісної служби, перенесення екологічно шкідливого виробництва за кордон з наступним імпортом готової продукції на внутрішній ринок країни-експортера.

Капітал вивозиться в двох формах: промисловий (підприємницький) капітал і позичковий капітал. Промисловий капітал вивозиться в формі прямих і портфельних інвестицій.

Прямі інвестиції – це вкладення капіталу в створення власних компаній (або купівля контрольного пакету акцій вже існуючої компанії). Контроль над компанією зберігається в руках іноземного інвестора.

Портфельні інвестиції – вкладення капіталу, якого недостатньо для встановлення повного контролю, який залишається в руках місцевого підприємця.

Позичковий капітал – вивіз капіталу в формі позик, кредитів, що приносять позичковий відсоток.

Найбільш динамічна форма – прямі інвестиції.

Нова форма вивозу капіталу – ТНК. До ТНК слід відносити компанії, що: 1) мають дочірні фірми в двох або більше країнах; 2) здійснюють координацію діяльності своїх закордонних фірм. Зараз обсяг продаж закордонних дочірніх компаній ТНК перевищує світовий експорт товарів.

Світовий ринок праці формувався внаслідок двох процесів: міграції робочої сили й міграції капіталів. Причинами міграції були нерівномірність розподілу робочої сили між регіонами та різниця в рівні оплати праці й рівні життя.

В XIX ст. робоча сила рухалася за капіталом, в XX ст. потоки робочої сили й капіталу стали рухатися у протилежних напрямках. Менш розвинуті країни породжують потік емігрантів в розвинуті країни, що експортують капітал. Завдяки імміграції економляться кошти на підготовку фахівців.

“Відплив умів” (“brain drain”) – термін, що вперше з’явився в англійській пресі в 60-х роках у зв’язку з тенденцією переселення англійських вчених в США. З часом тенденція еміграції кваліфікованих фахівців з менш розвинутих країн стала переважати. Високорозвинуті країни економлять, таким чином, кошти на підготовку кадрів.

Включення країни в світовий ринок праці має позитивні й негативні наслідки. Позитивний – це сприяння вирівнюванню умов праці й рівнів доходу, негативний – можливий “відплив умів”.

5. Проблема інтеграції України в світове господарство

Існує як об’єктивна необхідність входження України в світове господарство (переваги міжнародного поділу праці, екологічні проблеми тощо), так і об’єктивна можливість (економічний потенціал, традиції). Але економічний стан держави вносить корективи в реалізацію на практиці теоретичних доктрин.

Зовнішня торгівля України в 1997-1998 рр., млн. дол.

	1997	1998
Експорт товарів	14231.9	12637.4
Імпорт товарів	17128.0	14675.6
Сальдо торгівлі товарами	-2896.1	-2038.2
Експорт послуг	4738.4	3819.8
Імпорт послуг	1418.3	1430.9
Сальдо послуг	3320.1	2388.9
Всього експорт	18970.3	16457.2
Всього імпорт	18546.3	16106.5
Загальне сальдо експорту-імпорту	424.0	350.7

Хоча з урахуванням послуг торгівельний баланс є позитивним, окрім поточних платежів Україна має ще зовнішні борги. Тож в цілому платіжний баланс є від’ємним, що має наслідком падіння курсу гривні.

Перевірте себе, чи засвоїли Ви терміни і категорії: доцентрові, відцентрові тенденції розвитку, експорт, імпорт, протекціонізм, абсолютні і порівняльні переваги, теорема Хекшера-Оліна, парадокс Леонтьєва, митні тарифи, квоти, платіжний баланс, позичковий і промисловий капітал, транснаціональна корпорація (ТНК), прямі й портфельні інвестиції, «відплив умів».

Перевірте себе, чи уявляєте Ви, який внесок зробили в цей розділ економічної теорії: А.Сміт, Д.Рікардо, Е.Хекшер, Б.Олін, П.Самуельсон, В.Леонтєв.

Питання для самоконтролю

1. Згідно з даними, наведеними в таблиці, визначте, яким товаром країні А слід торгувати з країною Б:

Країни	Витрати робочого часу, години	
	Банани (1 ц)	Цвяхи (1 ц)
Країна А	40	20
Країна Б	60	80

2. Якою теорією можна пояснити експорт комп'ютерів з США, одягу з Тайваню, пшениці з Канади?
3. В Росії на одного працівника припадає досить багато землі, принадної для обробки. Але вона імпортує продовольчі товари. Чи спростовує цей факт теорему Хекшера-Оліна?
4. Що краще для країни: коли експорт більше за імпорт або навпаки? Поставте те саме питання стосовно окремої родини.
5. Користуючись наведеними даними, складіть платіжний баланс країни А:

Експорт нафти	6 млн. дол.
Імпорт зерна	5 млн. дол.
Експорт зброї	2 млн. дол.
Доходи від іноземного туризму в країні А	6 млн. дол.
Грошові перекази іноземців з країни А	2 млн. дол.
Купівля акцій приватних корпорацій Франції	6 млн. дол.
Купівля золота у іноземних громадян	1 млн. дол.

6. Уряд має намір збалансувати платіжний баланс, який має значне позитивне сальдо. Оцініть такі заходи з точки зору придатності для досягнення поставленої мети: а) стимулювання експорту за допомогою субсидій; б) зниження імпортних зборів в межах ЄС.
7. Як Ви розумієте вираз "лібералізація зовнішньої торгівлі"? Що таке монополія зовнішньої торгівлі?

8. Коли виявляється вигідною така форма організації бізнесу як ТНК?
9. Як слід розуміти втечу капіталів за кордон? Для чого і як, на Ваш погляд, слід припинити втечу капіталів з України? Чому вона настільки значна?
10. Припустимо, що в Україні склався сприятливий інвестиційний клімат і зросли надходження іноземних інвестицій до країни. Чи означає це, що іноземці встановлюють контроль над нашою економікою? Які можуть бути позитивні та негативні наслідки зростання надходження іноземних інвестицій в Україну? Які заходи українського уряду можуть вплинути на зазначену тенденцію?

Для тих, у кого є час читати не тільки підручники:

1. Прочитайте "Петицію виробників свічок" Ф. Бастіа (див.: Макконнелл К., Брю С. Економікс. Гл. 39 (Последний штрих)). Яку позицію захищає автор? Які аргументи опонентів він висміює?
2. Наведіть історичні приклади, коли проведення протекціоністської політики було дуже доречним.